

АМБИВАЛЕНТНА СЛИКА ХАЈДУКА У ИСТОРИЈИ И ЕПСКОМ ПЕВАЊУ

Хајдуци у српској историји и њиховом певању, зборник радова, ур. Јован Делић и други, Матица српска, Нови Сад 2024

Тематски зборник радова *Хајдуци у српској историји и њиховом певању* објављен је 2024. године у издању Матице српске, а сабира тринаест излагања са истоименог научног скупа одржаног 10. августа 2023. године на Равној Романији код Сокоца. Уредили су га еминентни стручњаци за област књижевности, доктор Јован Делић, редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду у пензији и редовни члан Српске академије наука и уметности, са докторком Љиљаном Пешикан-Љуштановић, професорком емеритом Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, те за поље историје доктор Бошко Бранковић, ванредни професор Филозофског факултета у Бањој Луци, уз доктора Милана Мицића, генералног секретара Матице српске. Интердисциплинарна и темељна, књига проучава институцију хајдучије из различитих углова на основу разнолике и вишејезичне грађе, при чему представља поуздан извор за даље проучавање ове недовољно осветљене теме. Појединачна истраживања разврстана су по тематским областима и хронолошком, односно жанровском следу – најпре долазе историјски радови који прате ову појаву од средине петнаестог све до краја двадесетог века, иза њих следе књижевнонаучне студије фокусиране на српске епске песме на народну, усмене епске песме и ауторска дела.

Зборник отвара текст Ференца Немета под насловом „Хајдуци у Угарској од друге половине 15. до 18. века”, који на основу докумената на мађарском језику исцртава временско-просторни оквир распрострањања хајдучије у некадашњој Угарској, при чему описује најзначајнија деловања *краљевских* и *слободних хајдука*. Аутор полази од етимологије лексеме *хајдук*; затим описује изглед, одећу, оружје и друге предмете хајдука, износећи драгоцене податке не само за историчаре већ и за етнологе, те проучаваоце књижевности; потом представља геополитички контекст задржавајући се на битнијим догађајима, као што су устанак Срба у Банату марта 1594. године, односно Бочкајев устанак из 1604, који ће хајдуцима донети разне повластице (дозволу за настањивање појединачних места – што је резултирало оснивањем хајдучких насеља – давање племићких титула, ослобађање од плаћања ванредних пореза, уз обавезу да учествују у војним одбранама); онда износи усмена предања о селу Српски Вид, уз упућивање на изворе, да би се на крају осврнуо на постојање седам привилегованих хајдучких градова, организованих од 1791. године у самостални Хајдучки округ, који ће нестати 1876, када је припојен жупанији Хајду.

Рад „Улога и активност хајдука на Балкану током Бечког рата (1683–1699)“ Наде Трифковић такође креће од значења термина хајдук, концентрисан је на хајдучију у османској држави током 17. века, а посебно је посвећен истраживању хајдучких деловања током Бечког рата на тлу Балкана, што је нагвештено већ у самом наслову. Изузетно је значајно то што се ауторка ослања на изворе писане на турском језику – документа из архива у Истанбулу, као и пратеће хронике, рецентне за то доба. Закључује да у 17. столећу на тлу тадашње територијално широко распрострањене османске државе долази до пораста броја хајдука услед незадовољства мултинационалног живља – народа и хришћанских војника – што је у коначници резултирало њиховим прикључивањем хабзбуршкој страни. Напомиње да им се деловање везује уз реке Дунав и Саву, те планинске пределе, разликујући одметнике против османске војске у односу на пљачкаше и разбојничке групе.

Вељко Максић је проучавао „Статус хајдука на славонско-сремском простору током 18. века“ у контексту друштвенополитичких прилика након Карловачког мира, када аустријска власт на хајдучију више не гледа благонаклоно, већ је своди на разбојништво. Након дефинисања самог појма, одговара на питања зашто и у каквим условима се одлазило у хајдуке, као и због чега су одметници стекли толику популарност у народу. Ослања се на домаћу и страну, историјску, етнолошку и књижевнонаучну литературу. Закључује да су економске прилике мотивисале хајдуке на одметање, те да је њихово величање у усменим епским песмама засновано на универзалној идеји о борби за слободу.

Текст „Хајдучија у Мачви за време Првог и Другог српског устанка (1804–1815)“ Радомира Поповића ослања се на историју, усмену традицију и књижевне изворе, осветљавајући период када је дошло до постепеног смањења и нестанка одметничких дружина. Романтичарско-епској слици хајдука супротстављен је њихов реалан портрет исцртан на основу сачуваних докумената. На почетку 19. века власти су тежиле ка томе да се хајдуци истребе, а они су се прикључивали устаничкој војсци.

Бошко Бранковић писао је о устаницима из породице Милановић из Суваје код Босанског Петровца у раду „Од Милана до Раде, Вида и Јове – устаничка крв Милановића“, приказујући најпре услове у којима су Срби живели у Босанском пашалуку током 19. века, фокусирајући се потом на устанак у Херцеговини 1875–1878. године у којем су учествовала три брата Милановића. Рад прилаже сведочанства Богдана Милановића Крајишника из листа *Голуб*, где он пише о своме оцу, деди и стрицу. Истиче значајну улогу ове породице у бунама Срба против османске управе у Босни током 19. века.

Текст „Хајдуци из старе Херцеговине у борбама за слободу“ Жарка Лековића доноси важне податке о појединачним знаменитим херцеговачким и црногорским хајдуцима, обједињујући историјске чињенице,

усмена предања, епске песме и књижевноуметничке изворе. Истиче се да је хајдучија представљала отпор животу у ропству, односно погибији. Текст обухвата широк временски распон, од краја 15. до почетка 20. века. Наводи се да су мотиви за одметање на простору старе Херцеговине најчешће били крвна освета и отимачина.

У раду „Последњи хајдуци на Тromeђи Далмације, Босне и Лике – друга половина и крај 19. века” Радован Пилиповић пише о Трокрајини, која је била простор сукоба три силе: османске, хабзбуршке и млетачке. Аутор представља прилике у 17, 18. и 19. столећу, прецизирајући географску распрострањеност, границе и положај Тromeђе. Бави се ускочким и хајдучким активностима, при чему издваја и појединачна имена. Прегледно анализирана документација праћена сведочанствима указује на велики број злочина почињених у 19. веку на овој територији.

Обиман текст Уроша Шешума са насловом „Саватије Милошевић. Критика романтизоване биографије хајдука, емигранта и потоњег четничког војводе” бави се специфичном историјском личношћу у покушају да се расветли истина путем тумачења, поређења и критичког разматрања документарне, архивске, наративне и новинске грађе. Аутор даје прецизна упутства о изворима на које упућује читаоце приликом покушаја да састави животопис Саватија Милошевића. Посебно је посвећен утврђивању његовог кретања у периоду док је био оглашен за одметника.

У „Немирном времену Баната (1918–1923)” Милан Мицић се бави периодом непосредно након Првог светског рата и успостављања Краљевине Срба Хрвата и Словенаца, када је у Банату и званично за хајдука проглашен Маринко Перић. Аутор описује стање у јужном ободу Аустроугарске монархије током Великог рата и после њега, када је забележен низ насилних и криминалних догађаја (убистава, пљачки, паљевина, кријумчарења робе, крађе, корупције). Нова власт се на овој територији борила са комунизмом и анархизмом и другим опасносима условљеним непостојањем прецизних граница са Румунијом.

Последњи од десет историјских радова у овом зборнику, „Значај хајдука у очувању националне свијести и борбеног духа народа”, потписује Раденко Шћекић. Рад разматра позитивне доприносе хајдучије, не губећи из вида њене негативне стране. У османској држави у 17. веку живели су између осталих народа и Срби, превасходно земљорадници. Како објашњава аутор, делу српског становништва било је лакше да се бави ратничким пословима, па кад није било војног најма долазило је до одметања у хајдуке, чему су допринели неиздрживи услови за живот обичног света – раје. Обухватајући 15, 16. и 17. столеће, уз осврт на сам почетак 19. века, приказује разна хајдучка и ускочка деловања, закључујући следеће: „Међутим, борба против феудалног угњетавања и насиља била је истовремено и борба против окупатора. Из тог разлога, у хајдучким акцијама треба истовремено тражити и социјални и народносло-

бодилачки карактер” (192–193). Овим бисмо наводом могли заокружити свеукупне закључке историјских истраживања хајдучије у нареченом зборнику.

У блоку посвећеном књижевним темама приложена су три кључна рада. Први међу њима – „Хајдуци у српским епским пјесмама ’на народну’” из пера Будимира Алексића – посвећен је новијој, поствуковској, махом ауторској епици која тематизује хајдучке подвиге. Бави се појединачним теоријско-класификацијским проблемима (дефинисањем појма песме „на народну”), обухвата епику од друге половине 19. све до краја 20. столећа, где су опевани разни сукоби са Турцима, балкански ратови, Први и Други светски рат, те ратови деведесетих година 20. века. Као најзначајнијег и најпопуларнијег међу бројним епским песницама издваја Радована Бећировића Требјешког, док међу јунацима посебно место заузима хајдук Бајо Пивљанин. Преласком из историјског у научнолитерарни део зборника успоставља се нова димензија хајдука који су у усменој традицији и њома инспирисаним ауторским делима представљени као национални хероји што се боре против угњетавања и поробљавања српског народа. Документоване негативне стране хајдучије (разбојништво) песме прећуткују, или их благонаклоним посматрањем другачије осветљавају.

Наредни текст, за проучаваоце и љубитеље српске усмене књижевности несумњиво најзначајнији, носи наслов „Гора као простор четовања у хајдучким песмама – од митског до реално могућег”, а потписује га Љиљана Пешикан-Љуштановић. Она тумачи историјски, а посебно митски слој хајдучког циклуса српске усмене епике коју је забележио Вук Стефановић Караџић и други сакупљачи. Простор горе истиче као место одметања, што је у оквиру поетског и традицијског контекста означено као амбивалентан, граничан, па чак и онострани локус. Ауторка уочава да се мотиви епских јунака за одметање могу свести на разорени дом и породицу, истиче типично хтонске елементе у карактеризацији хајдука и уз места њиховог деловања (гора, камен, пећина, јама) типична за настањивање надљудских створења (змајева, змајоликих бића, вила). Поред предочене митске димензије, поменути локусима се уз опасну приписује и заштитничка функција, јер планина на стварносном плану постаје једино уточиште хајдуцима. Гора је, према професоркиним тврдњама, истовремено и место погодно за ратничку иницијацију, што је поткрепљено репрезентативним примерима и одговарајућим избором литературе.

Рад „Хајдуци у ’Горском вијенцу’” из пера Јована Делића, који је, треба напоменути, у највећој мери својом инспиративном и покретачком снагом заслужан за уређивање и организацију научног скупа „Хајдуци у српској историји и памћењу”, затвара овај зборник. Посвећено и пажљиво читајући Његошев *Горски вијенац*, аутор издваја и тумачи оне епизоде где се посредно јављају хајдуци. Иако нису заступљени међу

лицима ове поеме, помињу се као национални јунаци чије је прошло деловање узорно за оне који треба да се изборе за слободу народа у садашњем, одсудном тренутку. Високим епским стилем опевани су учесници у битки на Вртијељки (1685), при чему се именује једино Бајо Пивљанин као достојан настављач Косовског завета. Вук Мићуновић се поистовећује са одметницима – борцима за правду и ослобођење српског народа – иако га рицал Осман назива хајдуком не би ли га означио као разбојника. Опречна схватања ове речи код два лика Делић поистовећује са њиховим дијаметрално супротним светоназорима. Даље истиче да се у Мустафића сватовима јавља песма свата Црногорца, где се хајдуци и ускоци изједначавају са националним херојима, при чему су именовани Старина Новак, Бајо Пивљанин, његов побратим Лимо барјактар. Старину Новака уз ускоке Цмиљанића и Јанковића у *Горском вијенцу* помиње и игуман Стефан. Најзад, Вук Мандушић кроз своју причу о Радуну такође номинује Старину Новака и Бају Пивљанина. Закључак да хајдуци у Његошевом делу поседују „изузетан статус на оба свијета” (255) сумира поетску визију о одметницима коју наш народ памти и преноси вековима.

Историјска истраживања заснована на документима потврђују и допуњују поетску визију о хајдуцима који су се одметали јер им је живот у османској држави поред обесправљености доносио бројне непријатности и опасности (пљачке, данак у крви, намете, принудни рад, ропство). Иако доноси свега три рада из области науке о књижевности, ова публикација назначавала правце у којима би се потоња истраживања могла кретати. Први би био усмерен на проучавање хајдука у српској усменој књижевности, а други на њихово виђење у уметничким делима. Вешто осмишљен и добро конципиран, зборник сабира радове на тему хајдуције који ће бити допуњени новим увидима у летњим месецима ове године, када би наредна тематска публикација требало да буде штампана. Тада ће се на гори Романији по трећи пут окупити проучаваоци посвећени различитим областима истраживања, уједињени у заједничком задатку – расветљавању стварног, фолклорног и литерарног портрета хајдука на тлу Балкана.

Др Најшаца ДРАКУЛИЋ КОЗИЋ
Институт за књижевност и уметност, Београд
natdrakulic@gmail.com